

Rafał Łatka

(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw; Historical Research Office
of the Institute of National Remembrance, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-2650-4031>

e-mail: r.latka@uksw.edu.pl

Postawy biskupów Kościoła rzymskokatolickiego wobec rzeczywistości społeczno-politycznej PRL w świetle raportów sprawozdawczych aparatu wyznaniowego z lat 1982–1985

*Attitudes of Bishops of the Roman Catholic Church Towards the Socio-Political
Reality of the People's Republic of Poland in the Light of the 1982–1985 Reports
of the Denominational Apparatus*

ABSTRACT

The following text presents the attitudes of bishops of the Catholic Church in the socio-political reality of the People's Republic of Poland in the first half of the 1980s from the perspective of analyses drawn up by the Office for Religious Affairs. It discusses the

PUBLICATION INFO				
			 e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Rafał Łatka, the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, 1/3 Wóycickiego Street, building 23, Warsaw 01-938, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw				
SUBMITTED: 2024.01.29	ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

spectrum of attitudes of the church hierarchs, their most important goals and the methods with which the confessional apparatus tried to influence the attitudes of the bishops. The varying effectiveness of the conversations the representatives of the authorities had with the diocesan ordinaries was acknowledged, and it was pointed out that the moderate attitude of the church hierarchy was mainly due to the conviction that this was best for the interests of the Church.

Key words: Religious Affairs Office, religious apparatus, bishops, communist authorities, opposition

STRESZCZENIE

Poniższy tekst przedstawia postawy biskupów Kościoła katolickiego w rzeczywistości społeczno-politycznej PRL w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych z perspektywy analiz sporządzonych przez Urząd ds. Wyznań. Omówiono spektrum postaw hierarchów kościelnych, ich najważniejsze cele oraz metody, jakimi aparat wyznaniowy próbował wpływać na postawy biskupów. Dostrzeżono zróżnicowaną skuteczność rozmów prowadzonych przez przedstawicieli władz z ordynariuszami diecezji oraz wskazano, że umiarkowana postawa hierarchii kościelnej wynikała przede wszystkim z przekonania, że jest to najlepsze dla interesów Kościoła.

Słowa kluczowe: Urząd ds. Wyznań, aparat wyznaniowy, biskupi, władze PRL, opozycja

WPROWADZENIE

W ostatnich latach można zaobserwować wyraźny wzrost zainteresowania funkcjonowaniem Urzędu ds. Wyznań (UdsW). Poskutkowało to pojawieniem się szeregu nowych publikacji pogłębiających wiedzę na temat aparatu wyznaniowego (zarówno w zakresie struktury wewnętrznej, jak i najważniejszych kierunków działalności)¹. Należy to traktować

¹ Do najważniejszych prac, które ukazały się w tym czasie, należy zaliczyć: B. Noszak, *Antykościelna międzynarodówka. Relacje Urzędu do spraw Wyznań z jego odpowiednikami w państwach komunistycznych Europy i świata (1954–1989)*, Warszawa 2020; Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 1, *struktury wojewódzkie, wybrane aspekty funkcjonowania*, red. R. Łatka, Warszawa 2020; Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 2, *Struktury administracji wyznaniowej i pierwsze lata działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2021; M. Krawczyk, *Struktura organizacyjna i działalność Urzędu do Spraw Wyznań w latach 1950–1975 – wybór archiwaliów z wprowadzeniem*, Siedlce 2022; T. Resler, *Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu w latach 1950–1973. Studium historycznoprawne*, Warszawa 2022; Urząd do spraw Wyznań. *Struktury – działalność – ludzie*, t. 3, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950–1975*, red. R. Łatka, Warszawa 2023; Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 4, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1975–1990*, red. R. Łatka, Warszawa 2024. Wśród najbardziej

jako ważny postęp w badaniach, gdyż we wcześniejszej literaturze przedmiotu UdsW znajdował się generalnie na marginesie rozważań dot. relacji państwo–Kościół katolicki². Mimo powstania szeregu nowych opracowań pewne istotne wątki funkcjonowania pionu wyznaniowego wymagają dalszych pogłębionych badań. Jednym z nich jest spojrzenie UdsW na postawy hierarchii kościelnej w odniesieniu do rzeczywistości społeczno-politycznej PRL. W poniższej analizie przedstawię wspomnianą problematykę, korzystając z raportów centrali UdsW z kontroli przeprowadzonych w wydziałach ds. wyznań w latach 1984–1985 uzupełnionych o sprawozdania z działalności poszczególnych wojewódzkich Wydziałów do spraw Wyznań (WdsW) z lat 1982–1985 znajdujących się w tym samym zespole archiwalnym (i występujących jako materiał uzupełniający do dokumentacji kontrolnej)³. Analizowana dokumentacja stanowi ważne źródło nie tylko dla badań nad UdsW, ale także dla odtworzenia różnych aspektów polityki władz PRL wobec Kościołów i związków

istotnych publikacji powstałych przed 2020 r. należy wymienić: H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1, *Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996, s. 169–340; A. Nowakowski, *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościół i Prawo” 1997, 13, s. 27–39; H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do spraw Wyznań*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004), red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70; R. Szczęch, *Między jawnym a tajnym. Współpraca administracji państwowej i aparatu bezpieczeństwa na terenie Polski południowej w celu uskutecznienia działań przeciwko duchowieństwu w latach 40. i 50. XX wieku*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010, s. 119–140; M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej w PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2011, 89, s. 211–225; idem, *Działalność Urzędu do spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, 97, s. 143–167; idem, *Działania Urzędu do spraw Wyznań w zakresie utrudniania duszpasterskiej i społecznej aktywności Kościoła – zagadnienia wybrane*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2017, 113, s. 133–144; R. Łatka, *Krakowskie struktury aparatu państwowego PRL zajmujące się Kościołem katolickim*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, 36, s. 59–64; K. Białecki, *Urząd do spraw Wyznań wobec Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Humanistyczne” 2018, 66, 2, s. 9–35.

² Najpełniejsze zestawienie literatury przedmiotu na ten temat vide: R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 15 i nn.

³ Znajdują się one w zespole: Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie [dalej: UdsW], sygn. 128/45-100.

wyznaniowych. Była ona zresztą częściowo wykorzystywana przez niektórych badaczy⁴.

Artykuł składa się z kilku wzajemnie uzupełniających się części ułożonych według kryterium problemowego. W pierwszej z nich przedstawiono spektrum postaw biskupów wobec rzeczywistości społeczno-politycznej PRL uchwyconych w analizowanych materiałach źródłowych. W kolejnej części tekstu nakreślono, jakie w przekonaniu wydziałów ds. wyznań były priorytety w działalności hierarchii kościelnej wykraczającej poza sferę *stricte* konfesyjną. Następnie omówiono metody wpływania władz komunistycznych na postawy biskupów, ze szczególnym uwzględnieniem działań podejmowanych przez UdsW lub przy współdziale tej instytucji. W ostatniej części tekstu przybliżono cele na przyszłość w zakresie kształtowania aktywności hierarchii kościelnej. Tekst wieńczy podsumowanie, w którym przedstawiono wnioski badawcze dot. sposobu postrzegania biskupów przez aparat wyznaniowy oraz skuteczności wydziałów ds. wyznań jako narzędzia polityki władz w zakresie kształtowania postaw i decyzji ordynariuszy diecezji (bo to na nich, a nie biskupach pomocniczych skoncentrowane były działania UdsW).

SPEKTRUM POSTAW BISKUPÓW

W dokumentacji aparatu wyznaniowego z lat 1982–1985 pojawia się wiele ocen dot. postaw biskupów (przede wszystkim ordynariuszy, znacznie rzadziej sufraganów) wobec rzeczywistości społeczno-politycznej PRL. Generalnie rzecz ujmując, można je zaklasyfikować do kilku kategorii: od pełnej wrogości wobec władz komunistycznych (czego najbardziej reprezentatywnym przykładem był bp Ignacy Tokarczuk⁵),

⁴ Vide np. J. Durka, *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie z lat 1982–1984*, w: *Państwo–religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 255–278; idem, *Sprawozdania oraz plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Koninie*, „*Polonia Maior Orientalis*” 2014, 1, s. 119–132; idem, *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Koninie i sytuacja Kościoła katolickiego w województwie konińskim w pierwszych latach po zniesieniu stanu wojennego w świetle materiałów Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie*, „*Polonia Maior Orientalis*” 2015, 2, s. 119–133; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.

⁵ Na temat jego postawy szerzej vide: *Non omnis moriar. Abp Ignacy Tokarczuk we wspomnieniach*, red. M. Krzysztofiński, Rzeszów 2016; M. Krzysztofiński, *Arcybiskup Ignacy Tokarczuk (1918–2012). Metropolita przemyski obrządku łacińskiego*, Rzeszów–Warszawa 2019; R. Łatka, J. Wołczański, „*Postawa nasza musi być jasna i czytelna dla narodu*”. Biskup Ignacy

przez stosunek neutralny/umiarkowany, aż do daleko idącej uległości (w tym zakresie dobrym *exemplum* byli: bp Bolesław Pylak⁶ i bp Bogdan Sikorski⁷). Wśród hierarchów znanych z kompromisowej postawy wobec władz wymieniono m.in. bp. Ignacego Jeża⁸, ordynariusza koszalińsko-kołobrzeskiego; bp. Jana Obłąka⁹, ordynariusza warmińskiego, czy bp. Józefa Rozwadowskiego¹⁰, ordynariusza łódzkiego (rzecz jasna takich przypadków wśród rządców diecezji było więcej).

Warto dodać także, że w dokumentacji UdsW znajdowały się zarówno oceny ogólne dot. generalnie hierarchii kościelnej i działalności kurii diecezjalnej na danym terenie, jak i poszczególnych biskupów¹¹. Zostanie to zobrazowane konkretnymi przykładami z dokumentacji aparatu wyznaniowego. W sprawozdaniu WdsW w Białej Podlaskiej za 1982 r. wskazywano, że

Działalność kurii w całości należy charakteryzować jako umiarkowaną, pozbawioną w zasadzie akcentów reakcyjnych i jawnie wrogich [podkreślenie w oryginale – R.Ł.]. W firmowanych przez kierownictwo kurii dokumentach pisanych, takich jak komunikaty biskupa np. w sprawach związanych z usuwaniem krzyży /luty [19]82/, w sprawie

Tokarczuk jako członek Episkopatu Polski w okresie prymasostwa kard. Stefana Wyszyńskiego (1965–1981), „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, 119, s. 238–250.

⁶ Na poglądy bp. Pylaka wpływała z pewnością jego wieloletnia agenturalna współpraca z SB w latach 1959–1965 pod ps. „Teolog” oraz od lipca 1971 r. jako TW „Bolesław”, M. Sobieraj, *Działania operacyjne SB wobec Kurii Lubelskiej w latach 1975–1989*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 133–135; R. Łatka, *Rada Główna Episkopatu Polski wobec przedsierpniowej opozycji (1976–1981)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, 29, 1, s. 118–128.

⁷ Wspomnianą kwestię obszernie opisał Leszek Zygmier, idem, *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Płocku (1975–1989)*, w: *Urząd*, t. 4, s. 149–221.

⁸ AAN, UdsW, sygn. 128/63, k. 6. Na temat postawy tego hierarchy wobec władz szerzej vide: Z. Stanuch, *Biskup Ignacy Jeż jako rządcą diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w latach 1972–1989*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 265–282.

⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 13. Na temat postawy bp. Obłąka wobec władz komunistycznych szerzej vide: K.A. Kierski, *Relacje rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi Polski w latach 1945–1989*, Olsztyn–Warszawa 2024, s. 693–804.

¹⁰ W tym przypadku postawa bp. Rozwadowskiego miała nawet wynikać z tradycyjnie poprawnej postawy łódzkich biskupów i kurii diecezjalnej w Łodzi wobec władz komunistycznych, choć równocześnie zwracano uwagę, że hierarcha tolerował działalność księży związanych z podziemiem solidarnościowym, AAN, UdsW, sygn. 128/72, k. 3.

¹¹ Oczywiście w analizach sporządzanych przez wydziały ds. wyznań znajdowały się także spostrzeżenia dot. relacji między ordynariuszem a jego biskupami pomocniczymi. Vide np. AAN, UdsW, sygn. 128/61, k. 12; sygn. 128/72, k. 44.

odpowiedzialności rodziców i wychowawców za życie religijno-moralne działwy i młodzieży szkolnej podczas wakacji /czerwiec 82/ oraz liście b[isku]pa w sprawach nawiedzenia diecezji przez kopię obrazu jasnogórskiego zawarte są, obok treści religijnych, silniejsze i bardziej zdecydowane akcenty krytyczne dotyczące negatywnych aspektów naszej rzeczywistości oraz troski o „właściwe” wychowanie moralne i przeciwdziałanie paleniu tytoniu i pijaństwu¹².

Podkreślano także, że analogiczna stylistyka dominowała w pismach sygnowanych przez biskupa czy jego kurie skierowanych do władz wojewódzkich¹³.

Najczęściej pojawiającym się określeniem dot. stosunku biskupów do rzeczywistości społeczno-politycznej była postawa „umiarkowana” czy też „nienosząca znamion politycznych” lub nieco rzadziej po prostu „poprawna”¹⁴. Wskazywano także, że kurie biskupie w swoich działaniach kierują się „rozumieniem i odpowiedzialnością” wobec polityki władz PRL¹⁵. Wśród analiz dot. poszczególnych biskupów można wymienić trzy instruktywne przykłady. Pierwszy dot. biskupa opolskiego bp. Alfonsa Nossola, o którego postawie w 1983 r. pisano w następujący sposób:

Bp Alfons Nossol-ordynariusz realizuje konsekwentnie dalekosiężne plany, sprowadzające się głównie do stworzenia bazy materialnej /lokalowej/ dla szeroko pojętej pracy duszpasterskiej oraz do przygotowania wysoko kwalifikowanej kadry duchowieństwa. Niezmiennie bardzo zaabsorbowany jest pracą naukową oraz pracą w komisjach papieskich i w Episkopacie¹⁶.

Drugi z przykładów to z kolei negatywna ocena działalności bp. Edwarda Materskiego, ordynariusza sandomierskiego, ze sprawozdania WdsW w Radomiu za 1983 r.:

¹² AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 58. Podobny wydźwięk miało sprawozdanie WdsW w Bydgoszczy za działalność w 1983 r. w odniesieniu do działalności kurii biskupich gnieźnieńskiej i chełmińskiej, z jednym wszakże wyjątkiem – postawą bp. Jana Michalskiego, sufragana gnieźnieńskiego, AAN, UdsW, sygn. 128/51, k. 127. Na temat działalności bp. Michalskiego szerzej vide: M. Damazyn, *Polak i Biskup nieustraszone. Przyczynek do biografii ks. bpa Jana Michalskiego, sufragana gnieźnieńskiego*, w: *Roczniki Księdza Jerzego*, t. 2, red. P. Nowogórski, W. Polak, W. Rozyńkowski, Toruń–Górk 2016, s. 77–88.

¹³ AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 59.

¹⁴ AAN, UdsW sygn. 128/56, k. 3; sygn. 128/64, k. 104.

¹⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/57, k. 35; sygn. 128/81, k. 123.

¹⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/76, k. 88.

Miniony rok charakteryzował się wzmożoną aktywnością biskupów, w szczególności biskupa E[dwarda] Materskiego w kontaktach z księżmi, wiernymi i władzami administracyjnymi województwa. Bp Materski angażował się w dalszym ciągu w sprawy internowanych, organizował dla nich wszelką „pomoc i opiekę”, zabiegał o ich uwolnienie, bądź złagodzenie orzeczonych kar. Wyraz temu dawał w pismach kierowanych do wojewódzkich władz administracyjnych i listach pasterskich do wiernych. Występował przeciwko księżom działającym w ZK „Caritas”, występował do władz administracyjnych w sprawach udostępniania pomieszczeń do prowadzenia katechizacji. [...] W publicznych wystąpieniach biskup osobiście nie prezentował jednoznacznie wrogich i oponenckich postaw, jednak tolerował księży angażujących się w problematykę społeczno-polityczną o negatywnym zabarwieniu, wykorzystując w tym celu bazę kościoła [sic!]¹⁷.

W dalszej treści analizy zwracano uwagę także na szereg „negatywnych” działań bp. Materskiego w sferze społeczno-politycznej, takich jak: interwencje u wojewody radomskiego w obronie działaczy „Solidarności”, krytyczne wypowiedzi w czasie rozmów z przedstawicielami władz na temat aktywności miejscowego Zmotoryzowanego Oddziału Milicji Obywatelskiej czy próby odprawiania nabożeństw w intencji radomskiego Czerwca 1976 r.¹⁸ Trzeci przykład to sprawozdanie z wizytacji WdsW w Siedlcach z 1985 r., w którym zauważono, że księża pracujący w woj. siedleckim znajdują się pod przemożnym wpływem ordynariusza bp. Jana Mazura, zaś wspomniany hierarcha był: „kłopotliwym partnerem dla władzy państwowej, negatywnie nastawionym do ustroju socjalistycznego. To miało i ma ujemny wpływ na postawy duchowieństwa”¹⁹.

Starannie dokumentowano również liczbę i treść wygłoszonych kazań biskupów, starając się uchwycić proporcję wystąpień: negatywnych, pozytywnych lub neutralnych wobec władz. Przykładowo według analizy WdsW w Kaliszu na ogólną liczbę 80 wypowiedzi publicznych hierarchów na terenie tego województwa 8 miało „wyraźnie polityczny, agresywny i jętrzący charakter”²⁰. Poszukiwano w wystąpieniach biskupów także wszelkich akcentów „prosolidarnościowych”. Przykładem w tym zakresie może być sprawozdanie WdsW w Krakowie za 1984 r., w którym wskazywano, że tego rodzaju elementy pojawiły się w 1984 r. w wystąpieniach kard. Franciszka Macharskiego i bp. Juliana Groblickiego, a nie było ich w wypowiedziach trzech krakowskich biskupów

¹⁷ AAN, UdsW, sygn. 128/83, k. 84–85.

¹⁸ *Ibidem*, k. 85–86.

¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/85, k. 17.

²⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/59, k. 72.

pomocniczych: bp. Jana Pietraszki, bp. Stanisława Smoleńskiego i bp. Albina Małysiaka²¹.

W analizach sporządzonych w wydziałach ds. wyznań zauważano ponadto, że umiarkowana wobec władz postawa wynika wprost z poleceń sformułowanych na forum Episkopatu Polski²². Przykładowo, jak wskazano w sprawozdaniu z działalności WdsW w Białymstoku za 1983 r.: „Podczas konferencji dekanalnych biskupi prezentowali wobec duchowieństwa stanowisko politycznego nieangażowania się Kościoła zgodnie z dyspozycją kierownictwa Episkopatu”²³. Bardzo podobną uwagę możemy znaleźć w raporcie WdsW w Ostrołęce dot. działalności tego wydziału w 1982 r.: „Ordynariusze w swoim postępowaniu kierowali się zaleceniami i postanowieniami kolejnych konferencji Episkopatu. W okresie trudnej sytuacji ekonomiczno-politycznej zajmowali postawy mało aktywne na rzecz rozładowania napięć. Nie odnotowano wystąpień szkodliwych”²⁴.

Należy wskazać, że aparat wyznaniowy w swoich analizach stosunkowo niewiele miejsca poświęcał biskupom pomocniczym. Wynikało to z dwóch głównych czynników. Po pierwsze wiadano, że ostateczne decyzje w kwestii danej diecezji, szczególnie w sprawach społeczno-politycznych, spoczywały (i spoczywają do dziś) w rękach ordynariusza, więc z naturalnych powodów skupiano się głównie na wpływaniu na rządzącego diecezji. Po drugie zdecydowana większość biskupów pomocniczych nie prezentowała otwarcie wrogiej wobec władz postawy. Wynikało to z różnych czynników, częstokroć mieli oni przydzielone po prostu zadania czysto duszpasterskie lub też zupełnie nie interesowali się aktywnością w sferze politycznej²⁵. Wydziały ds. wyznań koncentrowały się więc głównie na odnotowywaniu postaw tych biskupów pomocniczych, którzy wypowiadali się krytycznie na temat władz komunistycznych czy też byli związani ze środowiskami opozycyjnymi. Wśród nich można

²¹ AAN, UdsW, sygn. 128/64, k. 65.

²² Konferencja Plenarna EP i Rada Główna wydawały uchwały, które następnie były realizowane we wszystkich diecezjach. R. Łatka, *Episkopat*, s. 40–78.

²³ AAN, UdsW, sygn. 128/48, k. 82. W raporcie WdsW w Olsztynie dot. działalności Wydziału w 1984 r. zauważono także, że w kurii olsztyńskiej brakuje jakiegokolwiek twórczego zaangażowania w realizację wytycznych Episkopatu. AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 9.

²⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/77, k. 19.

²⁵ Emblematycznym pod tym drugim względem przykładem był bp. Albin Małysiak (biskup pomocniczy w archidiecezji krakowskiej). W analizach SB stwierdzono, że nie interesuje się on sprawami politycznymi, a do spraw doczesnych nie przywiązuje wagi. Vide szerzej: *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, wybór, wstęp, oprac. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009, s. 414 i nn.

wymienić m.in. bp. Antoniego Adamiuka²⁶ (biskupa pomocniczego w diecezji opolskiej), bp. Romana Andrzejewskiego²⁷ (sufragana diecezji włocławskiej), bp. Jana Michalskiego (sufragana gnieźnieńskiego²⁸), bp. Pawła Sochę (biskupa pomocniczego w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej)²⁹, bp. Tadeusza Werne³⁰ (sufragana diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej). Warto to zobrazować trzema konkretnymi przykładami. W sprawozdaniu WdsW w Gorzowie Wielkopolskim za 1983 r. podkreślano, że działalność bp. Sochy wzbudzała wiele kontrowersji, gdyż osobiście odwiedzał on rodziny aresztowanych i internowanych. Ponadto to właśnie z jego inicjatywy udzielano pomocy materialnej odbywającym wyroki sądowe i karany grzywną. Hierarcha w dalszym ciągu utrzymywał także szerokie kontakty z liderami podziemnej „Solidarności”, a nawet wyrażał dla nich publiczne wsparcie³¹. Z kolei w raporcie z kontroli WdsW w Koninie z 1985 r. zauważono, że:

w negatywnych wypowiedziach i inicjatywach politycznych duchowieństwa od lat prym wiedzie w województwie konińskim bp pomocniczy Diecezji Włocławskiej Roman Andrzejewski, mawiający o sobie jako o biskupie stanu wojennego. Aktywność polityczną kojarzy biskup Andrzejewski z zabieganiem o względy niższego duchowieństwa, przez co mówi się o nim jako o oczekiwany następcy na stolicy biskupiej³².

W przypadku raportu WdsW w Koszalinie z września 1983 r. wskazywano na dużą „polityczną agresywność” bp. Werny, która przejawiała się m.in. publicznym określeniem wojewody koszalińskiego mianem szubrawca³³.

²⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/76, k. 5. Na temat jego działalności opozycyjnej pisał: Z. Berezyński, *Ksiądz biskup Antoni Adamiuk – kapelan regionalnej „Solidarności” opolskiej*, w: *Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976–1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 38–65.

²⁷ AAN, UdsW, sygn. 128/62, k. 1.

²⁸ AAN, UdsW, sygn. 128/51, k. 127.

²⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/57, k. 36.

³⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/63, k. 6–8.

³¹ AAN, UdsW, sygn. 128/57, k. 36.

³² AAN, UdsW, sygn. 128/62, k. 1.

³³ AAN, UdsW, sygn. 128/63, k. 7.

PRIORYTETY HIERARCHII KOŚCIELNEJ W OPTYCE UDSW

Aparat wyznaniowy uważał, że do priorytetów hierarchii kościelnej należało w latach 1982–1985 poszerzanie wpływu na społeczeństwo, co najczęściej nazywano działalnością klerykalizacyjną. W przekonaniu UdsW chodziło tutaj zarówno o pozyskiwanie nowych wyznawców, jak i przede wszystkim o bardziej skuteczne kształtowanie świadomości wiernych. Przykładowo w sprawozdaniu WdsW w Bielsku-Białej za działalność w 1983 r. wskazywano:

Działalność obu Kurii [biskupich katowickiej i krakowskiej – R.Ł.] ukierunkowana była na uregulowanie i poszerzanie oddziaływania Kościoła na wiernych. Przejawiało się to w tworzeniu bazy materialnej i organizacyjnej oraz formach duszpasterstwa z wykorzystywaniem okazji do organizowania uroczystości poza obrębem obiektów sakralnych, np. peregrynacja obrazu MB Częstochowskiej³⁴.

Bardzo podobne uwagi można znaleźć w raporcie WdsW w Bydgoszczy (również za 1983 r.). Podkreślano w nim, że dwie kurie biskupie (gnieźnieńska i chełmińska) realizowały na terenie woj. bydgoskiego długofalowe programy religijne i społeczne Kościoła katolickiego. Według wspomnianego wydziału: „Dotyczyło to głównie maksymalnej sakralizacji możliwie szerokich warstw społeczeństwa, w tym środowisk zawodowych inteligencji, a przede wszystkim młodzieży i dzieci”³⁵. Analogicznie problem traktowano w raporcie dot. działalności WdsW w Ciechanowie: „Uogólniając, wydaje się zasadnym podkreślenie, iż w działalności kurii biskupich utrzymują się tendencje rewindykacyjne, rozbudowy bazy materialnej, rozszerzania i umacniania wpływów kościoła, zwłaszcza zaś na młodzież, ludność wiejską, nauczycieli, pracowników służby zdrowia”³⁶. Zwracano także uwagę, że kuria diecezjalna w Łomży dąży do odbudowania społecznej nośności mitu „Polaka-katolika”, co zdaniem miejscowego WdsW miałoby „uzasadnić aspirację Kościoła do czołowej roli w życiu społecznym”³⁷. W przekonaniu WdsW w Nowym Sączu Kościół miał umiejętnie wykorzystywać możliwości rozwojowe, jakie uzyskał po 1980 r. (czyli od momentu rewolucji „Solidarności”), przygotowując m.in. nowe inicjatywy w działalności kulturalno-oświatowej³⁸.

³⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/50, k. 14.

³⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/51, k. 126.

³⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/53, k. 38.

³⁷ AAN, UdsW, sygn. 128/71, k. 61–62.

³⁸ AAN, UdsW, sygn. 128/73, k. 69.

Za szczególnie niebezpieczne aparat wyznaniowy uważał działania „klerykalizacyjne” skierowane do młodzieży oraz środowisk robotniczych i rolniczych. Pisano o tym wprost w sprawozdaniu WdsW w Kielcach z działalności w 1983 r.:

Kuria aktywizuje duszpasterstwo środowiskowe – zwłaszcza akademickie i dla rolników. Duszpasterstwo akademickie oraz nauczanie młodzieży szkolnej prowadzone jest z dużym powodzeniem. Duszpasterstwo akademickie oddziałuje na postawy znacznej części studentów. Duszpasterstwo rolników skupia na miesięcznych konferencjach przede wszystkim byłych działaczy NSZZ RI „Solidarności”³⁹.

W sprawozdaniu z kontroli WdsW w Płocku w 1985 r. zauważono, że nowy rządcą diecezji, jakim został w 1984 r. bp Zygmunt Kamiński, wyraźnie zdynamizował działalność duchowieństwa, szczególnie w zakresie wpływu Kościoła na młodzież:

Na terenie województwa na uwagę zasługuje przede wszystkim to co dzieje się w diecezji płockiej. Jest obecnie prowadzona zupełnie inna polityka, niż za rządów biskupa Sikorskiego. Biskup Sikorski był w swoim działaniu bardzo statyczny. Pewną aktywność wykazywał tylko w zakresie budownictwa sakralnego. Biskup Kamiński jest natomiast bardzo aktywny, wyraźnie postawił na młodych księżych i młodzieży. Według jego wizji Kościół /diecezja płocka/ ma być czysty, dynamiczny, ma energicznie pozyskiwać młode pokolenie, a przede wszystkim inteligencję, tak aby za 10–15 lat Kościół nie miał większych problemów⁴⁰.

Z kolei w raporcie poznańskiego WdsW z 4 grudnia 1984 r. zwracano uwagę, że do najważniejszych elementów poszerzania wpływu społecznego Kościoła na młode pokolenie należy rozwój duszpasterstwa akademickiego. Traktowano je jako szczególnie groźne, wskazując, że archidiecezja poznańska dysponuje właściwie przygotowaną do tego celu kadrą duchowieństwa, ma odpowiednie zaplecze lokalowe oraz potrafi opracować atrakcyjne metody działalności DA. Ponadto abp Jerzy Stroba objął nad duszpasterstwem akademickim swój patronat i stale się nim interesował⁴¹. Z drugiej strony w raportach wydziałów ds. wyznań z satysfakcją odnotowywano, że niektóre zamierzenia hierarchii kościelnej w zakresie wpływu na pewne ważne dla Kościoła i władz komunistycznych

³⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/61, k. 51.

⁴⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/80, k. 10.

⁴¹ AAN, UdsW, sygn. 128/81, k. 127.

grupy społeczne kończyły się niepowodzeniem. Przykładem może być raport z kontroli WdsW w Łodzi z 1985 r., w którym zauważono, iż nie udało się łódzkiej kurii dotrzeć do „klasy robotniczej” i w miejscowych zakładach pracy nie odbywały się msze św.⁴² Podobnym niepowodzeniem miały się skończyć próby organizowania duszpasterstwa dla rolników w woj. poznańskim w 1984 r.⁴³

Do kwestii najbardziej istotnych dla biskupów w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych należało budownictwo sakralne. Nadrabiano w ten sposób całe dekady, gdy możliwości budowania nowych świątyń były ściśle przez władze komunistyczne ograniczone⁴⁴. Dzięki zmianom, do jakich doszło w ustawodawstwie w 1981 r., władze dość masowo wydawały pozwolenia na nowe obiekty kościelne⁴⁵. Wynikało to także z kalkulacji, że lepiej, żeby biskupi koncentrowali się na inwestycjach budowlanych niż na aktywności w sferze społeczno-politycznej⁴⁶. Aparat wyznaniowy odnotowywał w raportach kontrolnych centrali i sprawozdaniach z działalności za lata 1982–1985 r. utrzymujące się dążenie kurii biskupich do rozwoju inwestycji w zakresie budownictwa sakralnego⁴⁷. Takie podejście prezentował nawet uległy wobec komunistów w innych sprawach bp Bogdan Sikorski, a wręcz działalność w tym zakresie miała stać się jego „konikiem”. Miało to także wpływać na politykę kadrową Kościoła w diecezji płockiej, gdyż według sprawozdania WdsW w Ciechanowie proboszcz, który by nie realizował zaleceń biskupa w kwestii wniosków budowlanych do władz wojewódzkich, nie mógłby awansować na lepszą parafię⁴⁸. Zwracano także uwagę, że duża część nowo budowanych świątyń to obiekty wielofunkcyjne, w których Kościół może z powodzeniem realizować zamierzenia wykraczające poza sprawy duszpasterskie, m.in. przez organizację rozmaitych spotkań, wykładów, wystaw⁴⁹.

Zdarzało się także, że kurie biskupie działały w kwestii budownictwa kościelnego z wyprzedzeniem i zgłaszały konieczność budowy świątyni

⁴² AAN, UdsW, sygn. 128/72, k. 3.

⁴³ AAN, UdsW, sygn. 128/81, k. 128.

⁴⁴ A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016, s. 151 i nn.; R. Łatka, *Episkopat*, s. 427 i nn.

⁴⁵ Episkopat Polski przyjął w tym zakresie generalne wytyczne dla kurii diecezjalnych, zgodnie z którymi parafia w miastach miała obejmować maksymalnie 10 tys. mieszkańców, zaś na wsi świątynie powinny znajdować się w promieniu 5 km od siebie, AAN, UdsW, sygn. 128/53, k. 36.

⁴⁶ R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016, s. 107–109.

⁴⁷ AAN, UdsW, sygn. 128/52, k. 32; sygn. 128/61, k. 51; sygn. 128/65, k. 14.

⁴⁸ AAN, UdsW, sygn. 128/53, k. 36.

⁴⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/73, k. 71–72.

na terenie jeszcze niezagospodarowanym (ale znajdującym się w bezpośrednim sąsiedztwie miasta)⁵⁰. W niektórych przypadkach spory między miejscową administracją publiczną, z udziałem WdsW, dotyczyły przypadków przekraczania planu inwestycji kościelnych w zakresie np. dobudowania niezaplanowanych pomieszczeń lub zwiększania ich powierzchni⁵¹. Innym przykładem konfliktu dot. budownictwa kościelnego był spór biskupów warmińskich z władzami dot. zgody na budowę siedziby kurii diecezjalnej (toczący się od 1984 r.). Administracja województwa olsztyńskiego nie wydała pozwolenia na budowę, gdyż wspomniany obiekt nie znalazł się w planie na lata 1983–1985 wynegocjowanym przez obie strony w 1982 r.⁵² Jednak w zdecydowanej większości przypadków, co sumiennie odnotowywano w raportach aparatu wyznaniowego, udawało się dochodzić do porozumienia między przedstawicielami władz wojewódzkich a ordynariuszami w zakresie budownictwa kościelnego. Przykładowo w sprawozdaniu WdsW w 1983 r. stwierdzano wprost, że w analizowanym roku archidiecezja poznańska nie podejmowała żadnych działań w zakresie nielegalnego budownictwa sakralnego, a na wszystkie inwestycje kuria diecezjalna uzyskała wcześniej pozwolenie⁵³.

Zdarzały się tylko w zasadzie pojedyncze sytuacje poważniejszych konfliktów związanych z nielegalnym budownictwem sakralnym, choć z natury rzeczy znacznie rzadsze niż w poprzednich dekadach rządów komunistycznych⁵⁴. Przykładem może być sytuacja w woj. krośnieńskim, gdzie jak odnotowano w sprawozdaniu WdsW za 1983 r.:

Również w sprawach budownictwa sakralnego i kościelnego Kuria podejmuje działania zgodnie ze swoimi kompetencjami – np. wnioski o zmiany w planach przestrzennych. Pomimo w/w pozytywnych działań ze strony Kurii, zdarzały się przypadki nacisków na księży i wiernych zmierzające do osiągnięcia pożądaných efektów z pominięciem obowiązujących zasad prawnych. Przeciwdziałania podejmowane przez jednostki stopnia podstawowego i wojewódzkiego w kilku przypadkach nie przyniosły właściwych efektów. W związku z tym Wojewoda Krosński skierował odpowiednie pismo do

⁵⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/58, k. 19.

⁵¹ AAN, UdsW, sygn. 128/64, k. 67.

⁵² AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 11. Vide także: K.A. Kierski, *op. cit.*, s. 766–768.

⁵³ AAN, UdsW, sygn. 128/81, k. 208–209.

⁵⁴ Pod tym terminem, rozumianym bardzo szeroko, znajdowały się wszelkie inwestycje budowlane prowadzone przez Kościół bez pozwolenia ze strony władz (dot. to zarówno budowy, jak i rozbudowy czy remontu świątyń, a także budynków gospodarczych znajdujących się przy parafiach). Vide szerzej: R. Gryz, *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007.

Sekretarza Episkopatu Polski /treść pisma przesłano do wiadomości Ministra Kierownika Urzędu d/s Wyznań/. Mimo tego, w roku ubiegłym zanotowano dwa dalsze przypadki samowoli budowlanej [...]»⁵⁵.

Z kolei w raporcie z kontroli WdsW w Nowym Sączu zauważono, że w woj. nowosądeckim w 1982 r. odnotowano 8 przypadków nielegalnego budownictwa, a w 1983 r. już 11. Dyrektor tamtejszego WdsW stwierdził, że samowole budowlalne miały wynikać z dążenia znacznej części miejscowego duchowieństwa do podtrzymywania napięć (co miałoby skutkować z kolei podtrzymywaniem skupienia wiernych przy sobie)⁵⁶. Aparat wyznaniowy traktował to jako przejaw „awanturnictwa” duchowieństwa.

Ważnym elementem dokumentacji UdsW była także ocena na ile duchowieństwo wykonywało polecenia hierarchii kościelnej, szczególnie w zakresie unikania działań czy wypowiedzi ocenianych przez władze jako „polityczne” bądź wrogie. Najczęstszą postawą było posłuszeństwo wobec wskazań biskupów ordynariuszy, choć zdarzały się istotne wyjątki od tej reguły. Niemniej dość rzadko można spotkać się z sytuacją, w której dany kapłan wprost podważał polecenia swoich kościelnych przełożonych⁵⁷. Raczej zdarzało się, że niektórzy duchowni krytykowali sposób działania ordynariusza, ograniczając się głównie do wymieniania opinii na ten temat w gronie zaufanych kapłanów. Dobrym przykładem oddającym, jak taka sytuacja wyglądała, jest fragment raportu z kontroli WdsW w Białej Podlaskiej z 1–2 kwietnia 1985 r. Wskazywano w nim, że

w większości obserwujemy zachowanie świadczące o pełnym posłuszeństwie wobec biskupów. Odnotowujemy jednak wypowiedzi wskazujące na pewne niezadowolenie szczególnie z polityki inwestycyjnej kurii /za dużo się buduje, obiekty zbyt wyszukane, kosztowne i trudne w realizacji/. Istnieją także opinie, że biskup ordynariusz otacza się księżmi nie mającymi zbyt dobrej opinii w oczach pozostałych duchownych, zarzuca się mu chaotyczność, niekonsekwencję, częste zmiany decyzji, co nie buduje mu autorytetu⁵⁸.

W sprawozdaniu z działalności WdsW w Białymstoku za 1983 r. wprost podkreślano, że umiarkowana postawa duchowieństwa z terenu

⁵⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/65, k. 13.

⁵⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/73, k. 72.

⁵⁷ Wynikało to wprost z zasady „hierarchicznego podporządkowania i posłuszeństwa”, jak zauważono w raporcie z wizytacji WdsW w Legnicy w 1984 r.: AAN, UdsW, sygn. 128/66, k. 51–52.

⁵⁸ AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 8.

tego województwa wynika z powściągliwości miejscowej hierarchii kościelnej, która stanowi przykład do naśladowania⁵⁹.

Kluczowym w tym zakresie problemem było ograniczanie postaw opozycyjnych duchowieństwa oraz jego współpracy z solidarnościowym podziemiem⁶⁰. W raportach kontrolnych i sprawozdaniach UdsW można odnaleźć liczne uwagi na ten temat. W przypadku rozmów z przełożonymi tych kapłanów celem aparatu wyznaniowego było przekonanie biskupa (lub jego przedstawiciela), że działalność danego duchownego może zaszkodzić relacjom państwo–Kościół na terenie województwa oraz zgłoszenia oczekiwania wyciągnięcia konsekwencji kanonicznych. Wydaje się, że jako pewne minimum traktowano nakłonienie przełożonych do przeprowadzenia rozmowy dyscyplinującej z kapłanem prezentującym postawę opozycyjną, a celem maksimum było przeniesienie go do mniejszej parafii (gdzie liczba odbiorców jego krytycznych wypowiedzi byłaby z natury rzeczy mniejsza)⁶¹ lub wydania zakazu wypowiedzi publicznych. Przykładem skutecznej rozmowy z ordynariuszem może być spotkanie, jakie odbył z bp. Sikorskim wojewoda ciechanowski 20 sierpnia 1983 r. Na skutek argumentacji przedstawiciela władz hierarcha zgodził się nie tylko na przeprowadzenie rozmów dyscyplinujących z duchownymi prezentującymi „negatywne” postawy, ale także na to, by dwóch księży znanych z działalności opozycyjnej zostało przeniesionych do innych parafii (co rzeczywiście później nastąpiło)⁶². Rzadziej aparatowi wyznaniowemu udawało się przekonać hierarchię kościelną do wydania zarządzeń/instrukcji lub zaleceń skierowanych do duchowieństwa, w których ordynariusz polecał, by księża nie angażowali się w działalność „polityczną”. Tak rozumiany sukces udało się odnieść WdsW w Katowicach w 1982 r., gdy tak ujęte zalecenia do księży wydał bp Herbert Bednorz⁶³.

Należy jednakże podkreślić, że byli biskupi także całkowicie odporni na naciski władz w sprawie tonowania opozycyjnego zaangażowania

⁵⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/48, k. 82.

⁶⁰ Zwracano także uwagę na dyscyplinowanie przez hierarchię kościelną kapłanów związanych z ZK „Caritas”. AAN, UdsW, sygn. 128/61, k. 50.

⁶¹ W literaturze przedmiotu opisano kilka tego rodzaju przypadków, m.in. ks. Władysław Palmowskiego czy ks. Mirosława Nowaka. Vide szerzej: E. Czaczkowska, T. Wiścicki, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Wiara, nadzieja, miłość. Biografia błogosławionego*, Warszawa 2017, s. 203 i n.; R. Łatka, *Niełatwe relacje kard. Franciszka Macharskiego z duchownymi współpracującymi z opozycją (13 XII 1981–1989)*, w: *Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976–1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 13–37. Wspomniana problematyka wymaga dalszych pogłębionych badań, by móc należycie ocenić skuteczność tego rodzaju nacisków na hierarchię kościelną.

⁶² AAN, UdsW, sygn. 128/53, k. 37.

⁶³ AAN, UdsW, sygn. 128/60, k. 70.

duchownych. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywał bez wątpienia bp Ignacy Tokarczuk, który nie tylko nie powstrzymywał kapłanów przed tego rodzaju aktywnością, ale wręcz sam ją inicjował i wspierał. Zauważono to także w dokumentacji kontrolnej UdsW. Przykładowo w sprawozdaniu z działalności WdsW w Rzeszowie za 1983 r. podkreślano, iż postawa duchowieństwa diecezji przemyskiej jest odbiciem poglądów ordynariusza i kurii diecezjalnej, a także, że:

Analiza postaw i zachowań duchowieństwa diecezji przemyskiej budzi duże zaniepokojenie. [...] W diecezji przemyskiej jest grupa księży, która utrzymuje aktywne kontakty z aktywistami b[ylej] Solidarności, a uwidacznia się to przede wszystkim w środowiskach wiejskich. Szacuje się, że około 25–30% stanu osobowego księży z diecezji przemyskiej jest wrogo ustosunkowanych do procesów społeczno-politycznych zachodzących obecnie w kraju, a ich postawy destrukcyjnie wpływają na integrację społeczną. [...] Ich postawy znacznie rzutują na postawy innych księży. Demonstracja wrogich postaw, a równocześnie działań tej części duchowieństwa jest różnorodna. Niezależnie od szkodliwych politycznie kazań podejmują wysoce szkodliwe inne działania⁶⁴.

Paradoksalnie niekiedy pod względem kształtowania postaw społecznych duchowieństwa w diecezji zachodziła wspólnota interesów między hierarchią kościelną a aparatem wyznaniowym. Wynikało to głównie z przekonania biskupów, iż duchowieństwo nie powinno się angażować w sprawy „polityczne”. Szczególny nacisk na szeregowych kapłanów w tej sprawie pojawił się w okresie przygotowań do II pielgrzymki Jana Pawła II do Polski⁶⁵. Przykładowo w sprawozdaniu WdsW w Olsztynie za 1983 r. wskazano, iż:

Na postawy te, szczególnie w I półroczu miała istotny wpływ zbliżająca się pielgrzymka Papieża do Polski i ożywiony dialog z Kościołem na wszystkich szczeblach władzy. Na podstawie wielu rozmów z duchowieństwem dało się odczuć obawy, iż ekstremalna, antypaństwowa działalność części kleru mogłaby spowodować poważne komplikacje, a nawet niedojście do skutku wizyty. Niezależnie od tego kierownictwo Kurii realnie oceniało sytuację społeczno-polityczną w województwie, na tyle ustabilizowaną, że nie stwarzała warunków dla szerszej działalności sił opozycji i podziemia. Z tych względów Kuria Biskupia odnosiła się z troską o potrzebę zachowania spokoju społecznego i ładu publicznego. Deklarowali tę troskę

⁶⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/77, k. 109.

⁶⁵ R. Łatka, *Episkopat*, s. 573–576.

również przedstawiciele Kurii i administratorzy parafii w czasie rozmów w Wydziale i terenowych organach administracji państwowej, jak również Ordynariusz Diecezji w czasie spotkań z Wojewodą Olsztynskim⁶⁶.

Jednym z ważnych elementów oceny postaw biskupów w analizowanym w artykule okresie było wybadanie ich stosunku do wyborów do rad narodowych w 1984 r., a także na ile duchowieństwo danej diecezji szło w tej kwestii za przykładem biskupów. Ilustratywnym przykładem w tym zakresie jest analiza WdsW w Olsztynie dot. zadań realizowanych w 1984 r., w której zauważono, że:

Od udziału w wyborach uchyliła się hierarchia diecezjalna i powiązani z nią księża, obecnie lub w przeszłości. Było wielu, zwłaszcza wśród wikariuszy w miastach, którzy poszli za przykładem „szefa”, np. w Olsztynie na 39 nie głosowało 24 księży. Natomiast duchowieństwo parafii wiejskich i mniejszych ośrodków w znakomitej większości poszło do wyborów⁶⁷.

PRÓBY KSZTAŁTOWANIA POŻĄDANYCH POSTAW BISKUPÓW

Najczęściej używaną metodą zmierzającą do właściwego z punktu widzenia władz PRL ukształtowania pożądanych postaw biskupów (i wpływania przez nich na podległe duchowieństwo) było inicjowanie rozmów z przedstawicielami administracji publicznej. Wśród najczęstszych rozmówców hierarchów należy wymienić: wojewodów, prezydentów miast, dyrektorów wydziałów ds. wyznań, a incydentalnie⁶⁸ także I sekretarzy komitetów wojewódzkich⁶⁹. W wielu regionach Polski tego

⁶⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 66.

⁶⁷ *Ibidem*, k. 16.

⁶⁸ W raportach kontrolnych UdsW i sprawozdaniach z działalności WdsW udział I sekretarza KW PZPR był odnotowywany jako rzadko spotykany. W sprawozdaniu z wizytacji WdsW w Bielsko-Białej zauważono, że „pewną specyfiką” jest udział Andrzeja Gduli, I sekretarza KW PZPR w Bielsku-Białej, we wszystkich rozmowach wojewody z biskupami, mimo iż na co dzień nie zajmuje się on problematyką polityki wyznaniowej, AAN, UdsW, sygn. 128/50, k. 8.

⁶⁹ Oczywiście na szczeblu centralnym byli to również: ministrowie, premierzy, I sekretarz KC PZPR oraz sekretarze KC odpowiedzialni za prowadzenie polityki wobec Kościoła katolickiego (którzy jednak spotykali się wyłącznie z przedstawicielami Episkopatu Polski wydelegowanymi do takiego celu). Istniała także Komisja Wspólna przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski, ale kwestie tego rodzaju kontaktów pozostają poza zainteresowaniem autora. Na ten temat *vide* szerzej: *Tajne dokumenty państwo-Kościół 1980–1989*,

typu spotkania odbywały się regularnie, kilkakrotnie w roku. Przykładowo w sprawozdaniu z kontroli WdsW w Gdańsku wskazano, że „godnym podkreślenia jest fakt, że tylko w roku 1983 wojewoda gdański spotykał się 7 razy z biskupami ordynariuszami i 2 razy z sufraganami. Natomiast dyrektor Wydziału spotykał się 11 razy z biskupami oraz wielokrotnie z kurialistami, w tym głównie z kanclerzami obu kurii”⁷⁰. Z drugiej strony należy wskazać, że były także województwa, gdzie sytuacje konfliktowe w relacjach państwo–Kościół załatwiano jedynie na poziomie kanclerzy kurii diecezjalnych, nie mając bezpośrednich kontaktów z hierarchią kościelną⁷¹. Zdarzało się także, że przedstawiciele władz rezygnowali z prób rozmów i spotkań z biskupami, uważając je za potencjalnie bezskuteczne. Tak było w przypadku WdsW w Kielcach, w raporcie dot. działalności Wydziału w 1983 r. wskazano, iż „od połowy 1982 r. widoczne były objawy niechęci biskupa i kurii do częstych rozmów związanych z okresowych zaostrzaniem się sytuacji. W 1983 r. nie dążono więc do większej ilości rozmów. [...]”⁷².

Głównym celem tych rozmów było zapewnienie pozytywnej, a przynajmniej neutralnej postawy hierarchii kościelnej wobec władz wojewódzkich i centralnych⁷³. Kolejnym zadaniem było wypracowanie przekonania wśród ordynariuszy diecezji, że takie same postawy powinno zajmować także podległe biskupom duchowieństwo. W znacznej części przypadków tego typu spotkania przynosiły efekty, czasami trwałe, innym razem przejściowe (sprowadzające się do tylko czasowego poprawienia sytuacji). Przykładowo w sprawozdaniu WdsW w Gdańsku za działalność w 1983 r. wskazywano:

Rozmowy te powodowały, że wiele problemów drażliwych udało się rozładować, a wyjaśnianie stanowisk władz niewątpliwie miało duży wpływ na lojalizację postaw kierownictwa i pracowników kurii biskupich i zmniejszenie aktywności politycznej wśród reszty kleru.

Londyn–Warszawa 1993; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012; R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, w: *Miejsce i rola opozycji w systemach autorytarnych i demokratycznych*, red. K. Kowalik, M. Kluzik, Kraków 2013, s. 43–62.

⁷⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/56, k. 3.

⁷¹ WdsW w Katowicach miał możliwość kontaktu tylko z biskupami katowickimi, zaś nie był w stanie nawiązać stosunków z biskupami kieleckimi, krakowskimi i opolskimi, których diecezje posiadały parafie na terenie działalności Wydziału. AAN, UdsW, sygn. 128/60, k. 10.

⁷² AAN, UdsW, sygn. 128/61, k. 53.

⁷³ AAN, UdsW, sygn. 128/48, k. 85.

Trzeba także odnotować fakt, że w roku 1983 bp Lech Kaczmarek w diecezji gdańskiej i bpi Przykucki i Piszcz w diecezji chełmińskiej kilkakrotnie przestrzegali księży przed podejmowaniem w kazaniach tematów politycznych⁷⁴.

Z kolei w sprawozdaniu WdsW w Koszalinie za 1983 r. wskazywano, że:

władze podejmowały działania na rzecz wyłączenia kleru z działalności politycznej antypaństwowej. Temu celowi służyły spotkania Wojewody Koszalińskiego z Bp Ordynariuszem /2-krotnie/. Stałe bieżące kontakty Dyrektora Wydziału do Spraw Wyznań z przedstawicielem Kurii Biskupiej do stałych kontaktów z Wydziałem oraz osobiste spotkania z Bp Ordynariuszem i Bp Sufraganem w siedzibie Kurii Biskupiej. Trudno przecenić wyniki polityczne tych spotkań. Przyczyniły się one niewątpliwie do pohamowania niektórych agresywnych duchownych w ich antypaństwowej działalności. Brak aktywnego poparcia ze strony Kurii Biskupiej dla działalności destrukcyjnej wpłynął na uspokojenie społeczne i wyciszenie nastrojów antypaństwowych⁷⁵.

Nieco inaczej ujmowano to w sprawozdaniu WdsW w Olsztynie za 1983 r.:

Wielokrotne, uporczywe i cierpliwe rozmowy Wojewody z Ordynariuszem przyniosły pewne efekty jeśli chodzi o jego stanowisko wobec rozwoju sytuacji w kraju po wprowadzeniu stanu wojennego. Ordynariusz w grudniu ubiegłego roku przyznał, że widać wyraźną poprawę w gospodarce, na rynku, że stabilizuje się życie społeczno-polityczne⁷⁶.

W niektórych przypadkach trudno także odróżnić myślenie życzeniowe od rzeczywistych efektów. Charakterystycznym pod tym względem przykładem może być raport dot. WdsW w Radomiu z kwietnia 1985 r.:

Głównymi celami, jakie stawiał sobie Wydział w ostatnich latach były: dalsza lojalizacja duchowieństwa i wdrażanie go do przestrzegania obowiązującego prawa; zapobieganie powstawaniu napięć społecznych na tle religijnym; aktywizacja duchowieństwa w kierunku oczekiwanym przez władze państwowe; neutralizowanie działań kościoła rzymskokatolickiego poprzez wspomaganie określonej działalności innych kościołów i wyznań; pomoc organizacyjna i prawna

⁷⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/56, k. 34.

⁷⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/63, k. 47.

⁷⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 74.

dla terenowych organów administracji państwowej stopnia podstawowego w sferze wyznaniowej. Realizacja wymienionych niektórych celów ma charakter długofalowy i efekty działań zainicjowanych przez wydział mogą być widoczne dopiero w przyszłości”⁷⁷.

Oprócz rozmów z hierarchią kościelną przedstawiciele władz szczebla wojewódzkiego, w tym dyrektorzy wydziałów ds. wyznań, wysyłali pisma do ordynariuszy, w których wskazywali na wrogą wobec władz działalność duchowieństwa. Interweniowano także na piśmie w przypadku tworzenia nielegalnych placówek (takich jak nowe parafie) czy w związku z obsadzaniem stanowisk kościelnych niezgodnie z oczekiwaniami aparatu wyznaniowego⁷⁸. Część ze wspomnianych pism trafiała także w odpisie do Sekretariatu Episkopatu Polski, by wyrzucić większą presję na daną kurię diecezjalną⁷⁹.

Zdarzało się także, że biskupi nie realizowali zobowiązań podjętych w czasie rozmów z przedstawicielami władz. Przykładowo w sprawozdaniu WdsW w Białej Podlaskiej zauważono, że mimo iż przeprowadzono z bp. Janem Mazurem sześć rozmów w 1982 r. (które toczyły się w dobrej atmosferze), to nie zrealizował on obietnic złożonych podczas spotkań z miejscowymi dygnitarzami. Tłumaczono to głównie chwiejnością charakteru ordynariusza, ale nie wykluczano także, iż jest to zaplanowana strategia polegająca na udawanej ugodowości w czasie spotkań z przedstawicielami władzy⁸⁰. Równocześnie należy jednak stwierdzić, że tego typu uwagi znajdowały się w dokumentacji aparatu wyznaniowego stosunkowo rzadko. Przyczyna w tym zakresie jest dość oczywista: niechęć do ujawniania porażek wydziałów ds. wyznań w zakresie realizowania zadań wyznaczonych przez centralę UdsW. Pojawiały się także oczywiście przypadki odmowy spotkań ordynariusza z najwyższymi przedstawicielami władz wojewódzkich. Miało to miejsce np. w przypadku propozycji złożonej przez wojewodę toruńskiego we wrześniu 1983 r. bp. Marianowi Przykuckiemu (biskupowi chełmińskiemu). Hierarcha odmówił rozmowy ze względu na w jego przekonaniu niesłuszne oskarżenia wysuwane przez władze komunistyczne pod adresem Kościoła w zakresie działań w sferze politycznej⁸¹.

W gospodarce niedoboru po wprowadzeniu stanu wojennego władze komunistyczne miały także bardzo prozaiczne metody wpływania na

⁷⁷ AAN, UdsW sygn. 128/83, k. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, k. 68.

⁷⁹ AAN, UdsW, sygn. 128/51, k. 135.

⁸⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 59.

⁸¹ AAN, UdsW, sygn. 128/94, k. 39.

pozytywną postawę hierarchii kościelnej. Przykładowo było to zwiększenie przydziałów na benzynę (rozdzielanych przez władze wojewódzkie po 13 grudnia 1981 r.):

W końcowej części spotkania wręczono zezwolenia na dodatkowe tankowanie samochodów osobowych obu biskupów na okres I-go półrocza 1984 roku w ilości 2x 30 litrów miesięcznie każdemu z ks. b-pów. Ks[iadz] b[isku]p podziękował za przekazane zezwolenia na dodatkowe tankowanie i podkreślił potrzebę wyjazdów do poszczególnych parafii. Decyzja o przyznaniu prawa dodatkowego tankowania była odpowiedzią na pismo Kurii w tej sprawie, w której Kuria wnioskowała o przyznanie po 159 litrów miesięcznie każdemu z ks. b-pów⁸².

CELE NA PRZYSZŁOŚĆ

Analizując dokumentację UdsW, można dostrzec, że pojawiało się w niej kilka istotnych zadań do zrealizowania zarówno w dłuższej, jak i krótszej perspektywie. Wśród tych pierwszych, najbardziej istotnych dla aparatu wyznaniowego, można wymienić:

- kształtowanie wśród hierarchii kościelnej pozytywnej opinii na temat administracji publicznej na terenie ich działania⁸³;
- przekonanie biskupów, by wymusili na podległym sobie duchowieństwie unikanie działalności i wypowiedzi uznawanych przez władze PRL jako wrogie⁸⁴;
- „przeciwdziałanie wszelkim próbom wykorzystywania obrzędów i uroczystości kościelnych oraz obiektów sakralnych do celów pozareligijnych. Zneutralizowanie i ograniczenie do minimum nadużywania ambony do celów politycznych”⁸⁵; dotyczyło to również wystąpień niektórych biskupów;
- ograniczenia, a najlepiej zlikwidowania problemu nielegalnego budownictwa sakralnego organizowanego ze wsparciem lub nawet z inicjatywy kurii diecezjalnych⁸⁶;
- wpływanie na obsadę stanowisk kościelnych na poziomie diecezjalnym⁸⁷;

⁸² AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 36.

⁸³ AAN, UdsW, sygn. 128/57, k. 43–44.

⁸⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/49, k. 31; sygn. 128/56, k. 34.

⁸⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/51, k. 134.

⁸⁶ AAN, UdsW, sygn. 128/52, k. 33.

⁸⁷ AAN, UdsW, sygn. 128/57, k. 44.

– zmianę negatywnego stanowiska hierarchii kościelnej do Związku Księży „Caritas”⁸⁸;

– zapobiegnięcie konfliktom i protestom społecznym związanym z akcją dekrucyfikacyjną prowadzoną od jesieni 1983 r.⁸⁹

Warto przytoczyć dwa konkretne przykłady celów formułowanych przez wydziały ds. wyznań do realizacji w przyszłości (oczywiście w zgodzie z generalnymi założeniami polityki władz komunistycznych wobec Kościoła katolickiego). W założeniach polityki wyznaniowej w woj. olsztyńskim wskazywano, że

wobec powtarzających się faktów naruszania przez kurie biskupie dekretu z grudnia 1956 r. szczególnie w sprawach dotyczących obrazy personalnej bez zgody władz państwowych oraz dokonywanie samowolnych zmian granic parafii i tworzenia nielegalnych placówek duszpasterskich – należy podjąć przeciwdziałanie nakazom narzucającym duchowieństwu postawy nielojalności i ignorowania władz państwowych. We wszystkich przypadkach podejmowania przez kurie przedsięwzięć sprzecznych z interesem społecznym i państwowym, przeprowadzać rozmowy wyjaśniające i ostrzegawcze. Kontynuować politykę pewnych ustępstw na rzecz pozytywnego załatwiania niektórych postulatów kurii, jednak zawsze w zamian za konkretne działanie świadczące o poszanowaniu przez władze kościelne obowiązującego porządku prawnego⁹⁰.

Inny przykład to program działania WdsW w Toruniu na lata 1984–1985, w którym w zakresie działań dot. miejscowej hierarchii kościelnej wskazywano, że należy:

– W dalszym ciągu utrzymać i rozszerzać stosunki z Kurią Chełmińską/odbywać okresowe spotkania Wojewody z Ordynariuszem tej diecezji i dyrektora wydziału z kanclerzem/.

– Prowadzić, w zależności od potrzeb, doraźne rozmowy z kurialistami diecezji chełmińskiej, gnieźnieńskiej, płockiej, włocławskiej i warmińskiej.

Zasadniczym celem prowadzonych rozmów będzie pogłębianie istniejących w woj. toruńskim poprawnych stosunków kurii z władzami państwowymi, a także rozpoznawanie poglądów kurialistów na temat programu stabilizacji życia społeczno-gospodarczego kraju⁹¹.

⁸⁸ Trudno to traktować inaczej niż jako cel całkowicie życzeniowy.

⁸⁹ R. Łatka, *Polityka*, s. 322–332.

⁹⁰ AAN, UdsW, sygn. 128/75, k. 101.

⁹¹ AAN, UdsW, sygn. 128/94, k. 50.

Dodać należy także, że niektóre zadania wymieniane w dokumentacji UdsW miały propagandowy czy też mocno życzeniowy charakter. Przykładem może być sprawozdanie WdsW w Białymstoku z 1982 r., w którym wskazywano, że wojewoda białostocki spotka się z miejscowymi biskupami „dla przybliżenia idei porozumienia do grup związanych z kościołem [sic!]”⁹². Innym przykładem może być stwierdzenie z raportu WdsW w Kaliszu za 1982 r., w którym deklarowano, że dążono do zapewnienia poparcia hierarchii kościelnej i miejscowego duchowieństwa dla decyzji Wojciecha Jaruzelskiego o wprowadzeniu stanu wojennego i działań Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego⁹³. Trzeci przykład to końcowy fragment raportu WdsW w Poznaniu z 4 grudnia 1984 r., który można potraktować jako wyraz daleko idącego oderwania od rzeczywistości jego autora lub też nadmiernej wiary w propagandę komunistyczną:

Generalna nasza linia działania, to nie dopuścić do zjednoczenia reakcji politycznej z Kościołem. Chcemy mieć kontakty z osobami duchownymi, gdyż uważamy, że Kościół powinien wspierać nasze działania. Uważamy, że w zasięgu współdziałania Kościoła z Państwem winno się znaleźć wszystko, co służy rozwojowi Polski i umacnia jej bezpieczeństwo i pozycję w świecie⁹⁴.

PODSUMOWANIE

Analiza dokumentacji UdsW z lat 1982–1985 w zakresie spojrzenia na postawy biskupów skłania do wyciągnięcia kilku istotnych wniosków. Rozpocząć należy od kwestii zasadniczej, tzn. oceny stosunku hierarchii kościelnej do rzeczywistości społeczno-politycznej PRL. W istocie rzeczy większość ordynariuszy (zgodnie ze stanowiskiem Episkopatu Polski) zajmowało w latach 1982–1984 postawę kompromisową/umiarkowaną wobec władz. Mniejszość stanowili biskupi o zdecydowanie antykomunistycznym podejściu (tacy jak bp Tokarczuk), podobnie jak hierarchowie całkowicie ulegli wobec komunistów. Raporty wydziałów ds. wyznań wskazywały, że hierarchia Kościoła katolickiego koncentrowała się na poszerzaniu wpływów społecznych swojej instytucji, szczególnie w środowiskach młodzieży, robotników i rolników. Ważnym elementem ich działalności było także nadrabianie wieloletnich zaległości w zakresie budownictwa sakralnego. Do najważniejszych narzędzi wpływu na

⁹² AAN, UdsW, sygn. 128/48, k. 96.

⁹³ AAN, UdsW, sygn. 128/59, k. 75.

⁹⁴ AAN, UdsW, sygn. 128/81, k. 129–130.

ordynariuszy należały rozmowy, jakie prowadzili z nimi przedstawiciele władz wojewódzkich. Ich skuteczność była różnorodna, a ponadto wydaje się, że o zachowaniu kompromisowego stosunku do rzeczywistości społeczno-politycznej PRL decydowały nie naciski administracji państwowej, lecz osobiste poglądy danego biskupa i realizowanie przez niego agendy wyznaczanej podczas posiedzeń Episkopatu Polski.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych:

Urząd ds. Wyznań, sygn. 128/48, 128/49, 128/50, 128/51, 128/52, 128/53, 128/54, 128/56, 128/57, 128/58, 128/59, 128/60, 128/61, 128/62, 128/63, 128/64, 128/65, 128/66, 128/71, 128/72, 128/73, 128/75, 128/76, 128/77, 128/80, 128/81, 128/83, 128/85, 128/94.

Printed sources (Źródła drukowane)

Durka J., *Sprawozdania oraz plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Koninie*, „Polonia Maior Orientalis” 2014, 1.

Krawczyk M., *Struktura organizacyjna i działalność Urzędu do Spraw Wyznań w latach 1950–1975 – wybór archiwaliów z wprowadzeniem*, Siedlce 2022.

Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły, wybór, wstęp, oprac., J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009.

Non omnis moriar. Abp Ignacy Tokarczuk we wspomnieniach, red. M. Krzysztofiński, Rzeszów 2016.

Tajne dokumenty państwo–Kościół 1980–1989, Londyn–Warszawa 1993.

Studies (Opracowania)

Bereszyński Z., *Ksiądz biskup Antoni Adamiuk – kapelan regionalnej „Solidarności” opolskiej*, w: *Księga dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976–1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020.

Bialecki K., *Urząd do spraw Wyznań wobec Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Humanistyczne” 2018, 66, 2.

Czaczkowska E., Wiścicki T., *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Wiara, nadzieja, miłość. Biografia błogosławionego*, Warszawa 2017.

Damazyn M., *Polak i Biskup nieustraszone. Przyczynek do biografii ks. bpa Jana Michalskiego, sufragana gnieźnieńskiego*, w: *Roczniki Księdza Jerzego*, t. 2, red. P. Nowogórski, W. Polak, W. Rozynkowski, Toruń–Górk 2016.

Durka J., *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie z lat 1982–1984*, w: *Państwo–religia. Instytucje państwowe i obywatelskie wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, Kalisz 2014.

Durka J., *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Koninie i sytuacja Kościoła katolickiego w województwie konińskim w pierwszych latach po zniesieniu stanu wojennego w świetle materiałów Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie*, „Polonia Maior Orientalis” 2015, 2.

Gryz R., *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007.

- Kierski K.A., *Relacje rządów diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi Polski w latach 1945–1989*, Olsztyn–Warszawa 2024.
- Krawczyk M., *Działania Urzędu do spraw Wyznań w zakresie utrudniania duszpasterskiej i społecznej aktywności Kościoła–zagadnienia wybrane*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria: Administracja i Zarządzanie” 2017, 113.
- Krawczyk M., *Działalność Urzędu do spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, 97.
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej w PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria: Administracja i Zarządzanie” 2011, 89.
- Krzysztofiński M., *Arcybiskup Ignacy Tokarczuk (1918–2012). Metropolita przemyski obrządku łacińskiego*, Rzeszów–Warszawa 2019.
- Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.
- Łatka R., *Krakowskie struktury aparatu państwowego PRL zajmujące się Kościołem katolickim*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, 36.
- Łatka R., *Nielatwe relacje kard. Franciszka Macharskiego z duchownymi współpracującymi z opozycją (13 XII 1981–1989)*, w: *Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976–1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020.
- Łatka R., *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, w: *Miejsce i rola opozycji w systemach autorytarnych i demokratycznych*, red. K. Kowalik, M. Kluzik, Kraków 2013.
- Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.
- Łatka R., *Rada Główna Episkopatu Polski wobec przedsierniowej opozycji (1976–1981)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, 29, 1.
- Łatka R., Wołczański J., *Postawa nasza musi być jasna i czytelna dla narodu*. Biskup Ignacy Tokarczuk jako członek Episkopatu Polski w okresie prymasostwa kard. Stefana Wyszyńskiego (1965–1981), „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, 119.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- Misztal H., *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1, *Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996.
- Misztal H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do spraw Wyznań*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
- Noszczak B., *Antykościelna międzynarodówka. Relacje Urzędu do spraw Wyznań z jego odpowiednikami w państwach komunistycznych Europy i świata (1954–1989)*, Warszawa 2020.
- Nowakowski A., *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościół i Prawo” 1997, 13.
- Resler T., *Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu w latach 1950–1973. Studium historycznoprawne*, Warszawa 2022.
- Sobieraj M., *Działania operacyjne SB wobec Kurii Lubelskiej w latach 1975–1989*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009.
- Szczęch R., *Między jawnym a tajnym. Współpraca administracji państwowej i aparatu bezpieczeństwa na terenie Polski południowej w celu uskuteczniania działań przeciwko duchowieństwu w latach 40. i 50. XX wieku*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*.

- Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010.
- Sznajder A., *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016.
- Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 1, *Struktury wojewódzkie, wybrane aspekty funkcjonowania*, red. R. Łatka, Warszawa 2020.
- Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 2, *Struktury administracji wyznaniowej i pierwsze lata działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2021.
- Urząd do spraw Wyznań: *Struktury – działalność – ludzie*, t. 3, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950–1975*, red. R. Łatka, Warszawa 2023.
- Urząd ds. Wyznań: *struktury, działalność, ludzie*, t. 4, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1975–1990*, red. R. Łatka, Warszawa 2024.
- Zygner L., *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Płocku (1975–1989)*, w: *Urząd ds. Wyznań: struktury, działalność, ludzie*, t. 4, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1975–1990*, red. R. Łatka, Warszawa 2024.

NOTA O AUTORZE

Rafał Łatka – urodzony w 1985 r., historyk i politolog, dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, profesor Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego, dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, główny specjalista w Biurze Badań Historycznych IPN, koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN: „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”. Członek redakcji czasopism naukowych: „Seaculum Christianum”, „Glaukopis”, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja”. Specjalizuje się w historii Kościoła katolickiego w XX w. oraz dziejach PRL.

ABOUT THE AUTHOR

Rafał Łatka – historian and political scientist, born in 1985, PhD with habilitation in history, professor at the Stefan Cardinal Wyszyński University, PhD in social sciences (the area of political sciences), chief specialist at the Historical Research Office of the IPN, coordinator of the IPN Central Research Project: “Communist Authorities towards Churches and Religious Associations in Poland 1944–1989”. Member of the editorial board of scientific journals: “Seaculum Christianum”, “Glaukopis”, “Communism: system – people – documentation”. Specialises in the history of the Catholic Church in the 20th century and the history of the People’s Republic of Poland.